

Iliana Sarafian

**Contesting moralities: Roma identities, state and kinship
[Konkurenční pravidla správného jednání: Romské identity,
stát a příbuzenství]**

New York: Berghahn Books, 2023, 144 s., ISBN: 978-1-80073-906-2, ISBN ebook: 978-1-80073-907-9, DOI: <https://doi.org/10.3167/9781800739062>¹

Kniha Iliany Sarafian, antropoložky z LSE – Londýnské školy ekonomie a politických věd, původem z Bulharska, byla vydána jako pátá v edici New Directions in Romani Studies, jejímiž editory jsou Huub van Baar (Univerzita v Leuvenu) a Angela Kóczé (CEU – Středoevropská univerzita). Edice zastupující nový progresivní směr tzv. kritické romistiky byla zahájena v roce 2018 a v roce 2023 v ní vyšla již šestá kniha,² k níž autorka zde představované publikace psala předmluvu.

Tento směr v romistice reprezentovaný i stejnojmenným periodikem (*Critical Romani Studies* – viz <https://crs.ceu.edu/index.php/crs>) vyžaduje, aby texty o Romech psali především Romové, a pokud Neromové, pak rozhodně ne bez účasti Romů. Jedním z cílů tohoto směru je zbavit romské vědce stigma druhořadosti a nepatřičnosti, neb romistické výzkumy byly donedávna výlučně v rukách vědců z majority a Romové se v těchto výzkumech vyskytovali zpravidla pouze jako informanti a participanti výzkumu, nikoliv jako jejich řešitelé (více viz Dunajeva 2023; Fiałkowska, Garapich, Joźwiak, Mirga-Wojtowicz, Styrkacz, Szewczyk 2023; Ort 2023).

Autorčíným záměrem bylo zaměřit se na eticky citlivé oblasti, ve kterých Romové (a v podstatné části knihy zejména ti, kteří se ve své komunitě i veřejně nějak angažují) musí či museli ve svém životě řešit určitá dilemata vyplývající

¹ Tato recenze je rozšířenou verzí textu napsaného pro *Anthropological Journal of European Cultures* (1/2024).

² *Romské kroniky COVID-19: Svědectví o škodlivosti a odolnosti*, P. Gay y Blasco a M. Fotta (eds.).

z hledání vlastní životní cesty či svého místa ve společnosti. Jejich rozhodování bylo a je logicky ztíženo tím, že se střetávali i střetávají s různými očekáváními – jak vlastními, tak ze strany rodiny či státu, resp. společnosti.

Kniha vychází z terénního výzkumu autorky ve dvou blíže nespecifikovaných a anonymizovaných bulharských městech, který byl obohacen o archivní výzkum a autoetnografické poznámky. Autorka strávila šest měsíců v romské čtvrti ležící ve městě, které nazvala „Radost“ (s 1 300 romskými obyvateli), a po určité pauze pobyla dalších osm měsíců ve větším městě – v knize nazvaném „Sastipe“. Mimochodem, z knihy se nedozvídáme, jak došlo k volbě názvů měst, zda *Radost* a *Sastipe* jsou oba termíny užívané místními Romy a co v jejich dialektu znamená *radost* – pro čtenáře v angličtině zůstává význam těchto slov nepřeložen. Ve městě „Sastipe“ žije 3 000 Romů ve dvou různých částech jedné čtvrti – Horní Mahala a Dolní Mahala – které popisuje jako vzájemně se lišící. Původně šlo o „etnický, ale většinou i nábožensky homogenní část“ (s. 5), dnes se však liší především z hlediska ekonomické prosperity jejích obyvatel i z hlediska infrastruktury a kvality obydlí (s. 6).

Cílem knihy bylo přiblížit vlastní poznatky o rodinném životě Romů, jak je autorka sledovala v obou čtvrtích. Zaměřovala se při tom na otázky týkající se péče o děti, zkoumala, kdo ovlivňuje jejich vzdělání, zabývala se i cestami vývoje „romských elit“ v konkrétních komunitách a také otázkami spojenými s ženstvím a dospíváním (s. 7). Autorka zdůrazňuje, že v každé z kapitol je mnoho „příkladů toho, jak se příbuzenství staví proti státní politice“ vytvářením „alternativních narativů a forem morálky, historické identity a sounáležitosti“ (s. 8). Jejím cílem nebylo popsat „pravidla a tradice“, jak to – dle Sarafian obvykle stále ještě – dělají romistické etnografické studie, ale sledovat „možnosti a nemožnosti plánování budoucnosti, vytváření či zanikání komunit, [...] aktérství, socioekonomické strategie pro přežití“ (s. 8).

Kniha je členěna do úvodu, šesti kapitol a závěru a obsahuje 12 ilustrací (výběr z autorčina vlastního sběru historických rodinných fotografií), kromě odkazů obsahuje i 8 stran jmenného a věcného rejstříku. První kapitola se zabývá metodologií a teoretickým rámováním, druhá především způsoby mezigeneračního předávání rodinné historie a individuálních vzpomínek (v kombinaci s archivním výzkumem – dohledáváním relevantních dat tam, kde byla rodinná historie zapomenuta, byť nutno přiznat, že v archivním výzkumu nejde autorka nijak do hloubky). Tyto rodinné historie představují různé typy vyprávění – o tom, odkud rodina pocházela, o svatbách, porodech či pohřbech. Třetí kapitola přibližuje rozdíly mezi morálkou státu (školská zařízení, sociální systém) a morálkou příbuzenství, mezi nimiž jsou romské děti vzdělávány. Čtvrtá kapitola se zabývá identitou a aktivismem, tedy zásadními tématy celé knihy, které ji provází od úvodu až po závěr. Pátá kapitola se věnuje domovu a tomu, jak stát do romských domovů zasahuje – zejména nálepkováním výchovy romských rodičů

pojmem „nepatřičné rodičovství“ a následným odnímáním dětí do ústavní výchovy. Poslední kapitola „Genderové strategie“ do hloubky rozebírá rozdíly mezi oběma výše uvedenými morálkami (příbuzenskou a státní), ale také morálkou jednotlivce, přičemž zdůrazňuje odlišné role mužů a žen, jejich nerovné postavení v romských rodinách a to, jak se mění status romské ženy během jejího života.

V textu se střídají pasáže zprostředkovávající autorčina pozorování a jejich reflexi s popisy vzpomínek a zážitků z její osobní cesty při hledání a upevňování identity romské vědkyně. Autorka sice vstoupila do jí předem neznámých prostředí, zároveň se však hlásí ke svému insiderství – z podobného prostředí sama pochází – a čtenáři vidí, že témata, která si vybírá k hlubší analýze, v ní zrála řadu let. Sama totiž čelila tlakům, ve kterých se svářela tradice s modernitou, očekávání ze strany rodiny či ze strany dalších aktérů. Svá zjištění autorka bohatě komentuje a konfrontuje s odbornými texty dalších autorů. Zajímavá může být pro místní čtenáře skutečnost, že ač soupis použité literatury obsahuje cca 250 položek, z produkce českých vědců a vědkyň je uveden pouze jediný titul – Fremlová 2022, ze slovenských očekávaných jmen nenacházím – kromě více textů Marushiakové – žádný text, zatímco zástupci maďarské či polské romistiky jsou hojně zastoupeni. Jistě by bylo možné k jejímu výzkumu vhodně vztáhnout i mnohé texty otištěné anglicky např. ve *Slovenském národopise*.

Jako první uvádí autorka příběh blízké kamarádky Mileny (vrstevnice a spolužačky ze sousedství v romské čtvrti, kde autorka vyrůstala), která přišla o život poté, co pro ni odmítla do této údajně nebezpečné čtvrti přijet záchranka, a to přesto, že u ní došlo k vážným komplikacím, kdy na začátku porodu upadla do mdlob. Do nemocnice se pak dostala s příliš velkým zpožděním, a i když dítě přežilo, Milenu se lékařům zachránit nepodařilo. Jak autorka přiznává, Milenin příběh „zůstal pevně ukotven“ v její paměti (s. 10). V tomto případě se z mého pohledu nejednalo ani tak o střet morálních představ, ale přímo o diskriminaci v oblasti poskytování zdravotní péče: nemocnice odmítla vyslat sanitku do romské čtvrti a požadovala, ať pacientku přiveze rodina sama. Nemocnice argumentovala, že do romské čtvrti nejedí, rodina neměla k dispozici auto a navíc věděla, že rodička potřebuje okamžitou pomoc odborníků. Autorka však příběh Mileny zasadila do své úvahy o časných sňatcích (Mileně bylo v době jejího úmrtí 19) a stal se pro ni jistým mementem či iniciačním příběhem, který ji vedl k objevování dalších příběhů a rozkrývání konfliktů mezi morálními zásadami státu, rodin a potřebami jednotlivých Romů.

Na příběh Mileny navazuje autorka desítkami dalších příběhů – ať už prožitých, vyslechnutých, či odpozorovaných – které pečlivě analyzuje a ukazuje na nich střety různých pohledů na konkrétní události, stavy i procesy, k nimž v romských rodinách přirozeně dochází. Následně formuluje rozdíly v očekáváních různých aktérů. Výsledkem je velmi obohacující a zároveň čtivý a poutavý text.

Jako čtenáři můžeme pozorovat, jak autorka postupně měnila své postoje k vlastní romské identitě a s hlubokým vhledem podloženým vlastní zkušeností tyto proměny vysledovala i u svých informantů (od Turnerova „ani tady, ani tam“ – viz Turner 1967, po Saidovo „nikdo dnes není čistě jedna věc“ – Said 1993), k čemuž ovšem poznamenává, že byla a je i nadále ovlivňována mnoha dalšími autory, které také jmenuje (s. 11–13). Zdůrazňuje existenci „komplexu heterogenity a rozdílnosti v podskupinové identitě“ (s. 13) a také hegemonické síly různých druhů aktérů, kteří konstruuji romskou identitu při zdůrazňování „chudoby, prekarity a konceptu podtřídy“ a vytváří tlak na romské jedince, aby tyto názory akceptovali (s. 14). Za zvláštního aktéra považuje stát, který je v knize konceptualizován jako autonomní činitel, jenž produkuje morálku, pravidla a zásady, přičemž zodpovědnost tohoto aktéra považuje autorka za klíčovou, a to především pokud působí na některé z extrémních pozic – ať už se chová brutálně, či naopak Romy a jejich potřeby ignoruje. Jako příklad selhání státu uvádí např. praxi, kdy jsou děti institucemi označovány za pocházející z „neadekvátních rodin“ (s. 15–16). Do vlastní analýzy zahrnuje také vzpomínky na vlivy různých režimů (jmenuje socialismus a postsocialismus – s. 17). Kromě vlivu státu věnuje autorka speciální pozornost také příbuzenství, jež v romských rodinách život každého jednotlivce silně ovlivňuje, a jak zdůrazňuje, bez zahrnutí a porozumění této oblasti by byla celá její analýza těžko pochopitelná.

Čtvrté kapitole, kterou považují za jednu z hlavních, se zde věnuji podrobněji. Autorka v ní detailně přibližuje čtyři příběhy, jeden z nich se týká Neli – kolegyně, v jejíž rodině Sarafian pobývala v „Radosti“. Neli během svého dospívání odmítala vše romské: oblečení, tradice, účes, přátele – a dokonce i obor ke studiu si vybrala takový, aby potvrdil i upevnil její „gádžovství“ (věnovala se bulharštině a bulharské literatuře). Ovšem poté, co jí její neromský snoubenec navrhl, aby na svou svatbu nezvali nikoho z její rodiny, probudil v ní jednak hněv (brzy pak následoval rozchod), ale také potřebu se s vlastním romstvím vyrovnat: postupně se z ní stala aktivistka – v době výzkumu pracovala v neziskové organizaci v romské čtvrti, kde vyrůstala. Autorka její příběh shrnuje na závěr slovy: „Aktivismus byl pro Neli způsobem života, který si vědomě zvolila jako reakci na své dřívější popírání vlastního romství“ (s. 76). K tomu, stát se romskou aktivistkou (a pracovat pro komunitu), vedly často i jiné důvody jako diskriminace na trhu práce (případ Saši), či snaha o nalezení smysluplné práce a pomoci dalším dostat se z marginalizovaného postavení (případ Stoyana). Popsán je však i problematický a smutný příběh nadané Ekateriny, která byla chloubou celé komunity, dokonce se jí podařilo dostat na medicínu v Sofii, ovšem následně přestala jezdit domů. Její příbuzní vzpomínali, že se své rodině a komunitě odcizila natolik, že když ji její ngramotná matka na univerzitě vyhledala, Ekaterina ji sice objala, ale také ji poprosila, ať za ní již nejedzí – a od té doby matka svou dceru neviděla. Pouze se o ní dozvěděla, že se stala lékařkou, vdala se za lékaře a pracuje v nemocnici. Když

ji kontaktovala její sestra a chtěla ji v nemocnici navštívit, Ekaterina se s ní odmítla setkat. Autorka se pokusila Ekaterinu nalézt, aby jí vyjádřila své porozumění (chápala její aktérství a obecně též obtíže první generace vzdělaných Romů „skloubit minulost s budoucností“ – s. 79), ovšem zjistila, že tato žena zemřela sama, daleko od své rodiny. Na těchto a dalších případech autorka ukazuje, že chceme-li porozumět otázkám romské identity a aktivismu, je třeba opustit otázky typu, čím jsou Romové k aktivismu determinováni a jak kráčí za svou seberealizací. Složitě vnitřní rozpory je možné objasnit pouze prostřednictvím pohledů dovnitř, skrze detaily konkrétních případů (s. 80). Otázka hledání identity je tématem také další kapitoly věnované romským domovům: opět je založena zejména na vzpomínkách romských informantů s touto zkušeností. Přibližuje momenty, kdy byli odebráni z vlastních rodin, a průběh jejich adaptace na ústavní péči i na střídání prostředí domovů, kdy se postupně střetávali s různými představami o tom, co je správné.

V poslední kapitole je zvláštní pozornost věnována raným sňatkům, které byly za socialismu sice omezeny, ale přesto přetrvaly dodnes. Zde je fascinující sledovat, jak autorka sama reflektuje proměny svých vlastních postojů, kdy se k raným (a často rodiči předem smluveným) sňatkům, k nimž v její vlastní komunitě stále docházelo, stavěla od svého dospívání odmítavě jako k zastaralým a nefunkčním tradicím. Během výzkumu, kdy sbírala a analyzovala narativy mnoha informantů a informantek, se téměř stává obhájcem jejich perspektivy, která zdůrazňuje starost a péči o vlastní děti, povinnost rodičů zajistit dětem prosperitu a štěstí v budoucím rodinném životě. Logicky se tak věnuje souhlasu i nesouhlasu mladých lidí, ale i rodičů, pokud si výběr partnera snaží vyjednat mladí sami – odhaluje tak nekompatibilitu různých očekávání jednotlivých aktérů (státu, který svými zákony tradiční rané sňatky zakazuje, rodiny, která v raných sňatcích spatřuje chvályhodnou tradici spadající do péče o potomky, a konkrétních jedinců, kteří se snaží prosadit své individuální představy o partnerství). Další významnou oblastí, které se autorka věnuje, je příprava na mateřství a s tím spojené informování mladých žen (a naopak přísné neinformování dívek) o otázkách spojených se sexualitou.

Knihu lze vnímat jako mimořádný antropologický příspěvek, který nabízí otevřený příběh o cestě hledání identity ze strany romské antropoložky, autorky, která vnímavě reflektuje své přístupy i přístupy svých romských informantů k tradicím i k proměnám života v komunitě. Současně formuluje etické otázky spojené s hledáním a vyjednáváním pozice Romů ve společnosti, a to především v posledních desetiletích. Autorčino pátrání po specifických etických dilematech v romském prostředí, které vznikají střetem vnitřních a vnějších morálních zásad, probíhalo prostřednictvím vlastního výzkumu a sebereflexí, které vedly autorku k pochopení a redefinici vlastního pohledu na romství. (V souvislosti s romstvím pracuje autorka v angličtině s termínem *Roma-ness*, ale zmiňuje i různé pojmy

z romských dialektů jako *o Romipen* / *o Romimo* / *o Romanipen* atd. – viz také s. 13). Díky velkému množství různých příkladů v každé z kapitol 2–6 je možné každou z nich (po přečtení Úvodu a první kapitoly) číst samostatně – každá má své vlastní poselství a současně každá zanechá ve čtenáři silný dojem a vzbudí zájem o jiný, nový okruh otázek.

Lada Viková³

Literatura

- Dunajeva, J. 2023. Dekolonizace produkce vědění: Kritický obrat v romistických studiích. *Romano džaniben* 30 (1): 107–117.
- Fiałkowska, K., Garapich, M. P., Joźwiak, I., Mirga-Wojtowicz, E., Styrkacz, S., Szewczyk, M. 2023. *Anti-pačiw* v gádžovské akademii, Ficowského stíny – a co s nimi? Cvičení v reciproční etnografii a dekolonizaci polské romistiky. *Romano džaniben* 30 (1): 77–102.
- Fremlova, L. 2022. *Queer Roma*. London: Routledge.
- Ort, J. 2023. Sociální mobilita Romů z dekolonizační perspektivy. Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*. *Romano džaniben* 30 (1): 5–24.
- Said, E. 1993. *Culture and imperialism*. New York: Knopf.
- Turner, V. 1967. 'Betwixt and between: the liminal period in rites de passage'. In: *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Itaca, NY: Cornell University Press, 93–111.

³ Autorka působí na KSKA FF UPCE v Pardubicích. E-mail: lada.vikova@upce.cz